

ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК ЯК ПРЕДМЕТ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ

LEGAL ORDER AS A SUBJECT ECONOMIC AND LEGAL ANALYSIS

Шонія Л.В.,

аспірант

Міжнародного гуманітарного університету

Проаналізовано різноманітні підходи до визначення сутності правового порядку як правового феномену. Сформульовано точки взаємодії та перетину економічної науки та права. Окреслено особливості економічного аналізу правового порядку.

Ключові слова: правовий порядок, правопорядок, економіка і право, економічний правопорядок, законність, економічні параметри правопорядку.

Проанализированы различные подходы к определению сущности правового порядка как правового феномена. Сформулированы точки взаимодействия и пересечения экономической науки и права. Определены особенности экономического анализа правового порядка.

Ключевые слова: правовой порядок, правопорядок, экономика и право, экономический правопорядок, законность, экономические параметры правопорядка.

Analyzed different approaches to the definition of the legal order as a legal phenomenon. Formulated in terms of economic interaction and intersection of science and law. The features of the economic analysis of the legal order.

Key words: legal order, the rule of law, economics and law, economic law and order, legality, economic law and order parameters.

Постановка проблеми. Виступаючи особливою константою суспільного життя, правовий порядок завжди перебував у центрі уваги науковців. При цьому було б помилковим вважати, що правовий порядок є простором інтересу лише юристів. До його інтерпретацій звертаються також спеціалісти у сфері соціології, економічної теорії, політології, конфліктології, соціальної антропології тощо. Особливо сьогодні юридична наука зацікавлена в дослідженнях взаємодії економіки та права, тому визначення місця правового порядку в економічному аналізі права є актуальним, теоретично і практично вельми значущим.

Стан дослідження. Аналізуючи наукову літературу, присвячену проблематиці правового порядку, можна констатувати, що питання правового порядку досліджувалась багатьма науковцями-правниками, такими як С.С. Алексєєв, В.К. Бабаєв, В.М. Баранов, М.В. Вітрук, А.Ф. Гранін, П.М. Рабінович, Б.В. Саванелі, А.Ф. Крижановський та ін. Однак проблематика щодо аналізу правового порядку як предмету економіко-правового аналізу дотепер залишається мало дослідженою та викликає багато питань.

Метою статті є окреслення в контексті існуючих напрямів дослідження взаємодії економічної науки і права проблем правового порядку як предмету дослідження економіко-правового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалось, правопорядок є елементом громадянського, суспільного порядку. А тому слід погодитись з А.Ф. Крижановським, що правовий порядок – це визначена якість (властивість) суспільного життя, яка проявляється у такій впорядкованості соціальних зв'язків, яка забезпечує узгодженість та ритмічність суспільного життя, безперешкодне здійснення учасниками суспільних відносин своїх прав та обов'язків, захи-

щеність їх обґрунтованих інтересів; це врешті-решт суспільний та особистий спокій [11, с. 112].

Сумативність усіх сучасних визначень правового порядку дає підстави стверджувати, що головна його іпостась, яку умовно можна назвати соціологічно-нормативною, за великим рахунком виражається у спробах науковців пояснити правовий порядок через іншу правову категорію, звузивши тим самим його зміст. Так, правовий порядок визначають як:

- засновану на праві та законності впорядкованість суспільного життя, що виражає якісний стан суспільних відносин на певному етапі розвитку суспільства [18, с. 390];

- стан відносно усталеної правової упорядкованості (урегульованості і погодженості), захищеності і безпеки правової системи суспільства, який складається в умовах реалізації принципу верховенства права та авторитету закону (законності), тобто це атмосфера (устрій) нормального, сприятливого правового життя суспільства, що встановлюється в результаті здійснення приписів правових норм усіма суб'єктами права [16, с. 504];

- стан упорядкованості, урегульованості, організованості суспільних відносин, який утворюється, існує і функціонує внаслідок фактичної реалізації правових норм відповідно до принципу законності [5, с. 392].

Можна продовжувати наводити однотипні дефініції правового порядку, які мало чим відрізняються одна від одної та мають у своїй основі тезу про реактивну природу правового порядку як результат законності. Незважаючи на критику такої категоріальної зв'язки в юридичній літературі [12, с. 27-36], навряд чи можна очікувати на швидке подолання тих парадигмальних деформацій, які вона породжує. Фактично саме таке звуження категорії правового

порядку призводить до колосального пониження його власної цінності.

Поширеним, хоча й таким, що поступово втрачає свій вплив, є підхід до правового порядку з точки зору механізму його забезпечення та гарантування, коли він розуміється як такий стан суспільних відносин, в якому гарантується реалізація суб'єктивних прав та юридичних обов'язків та забезпечується правомірна поведінка [14, с. 35]. Безумовно, проблематика гарантування правового порядку є найбільш значущим практичним аспектом будь-якої його теорії. Проте закономірним є питання: хто чи що виступає гарантом реалізації правового порядку? Представники наведеного підходу дають однозначну відповідь: держава [1, с. 308-311]. Такий підхід несе в собі раціональне зерно, особливо з урахуванням особливостей сприйняття правового порядку на пострадянському просторі, де він традиційно асоціюється з «органами» [13, с. 50-51].

В умовах існування легітимного, а не просто силового, правового порядку, який опирається на потужний моральний та культурний фундамент, суспільні інститути незалежно від держави використовують ефективні засоби впливу на поведінку та свідомість людей, суспільних груп та навіть держави. Саме тому інститути громадянського суспільства мають ті засоби та санкції, які формують поведінку суб'єктів права у відповідності до моральних норм, культурних цінностей та правових ідеалів. Саме принципівість та важливість цих механізмів впливу підкреслював свого часу Макс Вебер, коли писав, що «суспільна санкція часто виявляється для індивіда набагато більш дієвою та відчутною карою, ніж та, яка могла міститись у судовому вирокі» [2, с. 640].

Нескладно помітити, що усі проаналізовані розуміння правового порядку прагнуть розкрити його сутність та ідею через аналіз внутрішніх відносин, тобто пов'язують його виключно з іншими правовими феноменами. Такий підхід став сьогодні традиційним та частково виправданим, оскільки юриспруденцію дійсно має цікавити, в першу чергу, правові аспекти соціальних явищ. Проте без детального аналізу політичної, економічної, соціально-культурної ситуації, що складається в рамках соціуму, суто юридичне бачення правопорядку приречене на односторонність та викривленість.

Саме тому цікавими та такими, що розширюють парадигмальні горизонти бачення правового порядку, включають у свою орбіту усе нові його грані та аспекти, є ті наукові розробки, які прагнуть охопити правовий порядок як різнофакторне явище, що має цілу низку позаправових проявів.

Проблематика економічного виміру правового порядку сьогодні стає актуальною темою в просторі юридичних та економічних досліджень. Зокрема звертає на себе увагу уявлення економістів про неможливість відмежування економічної системи від правопорядку, оскільки вони нерозривно пов'язані. Так, уявлення про об'єктивний соціальний простір, де реалізуються різноманітні зв'язки, які знаходяться в стані динамічного руху і взаємодії, мають місця

у висновках Ф. Кене, який зазначав, що в природі все є лише результатом взаємодії; загальний закон поширюється на окремі частини й управляє ними всіма [9, с. 282].

Відповідно, міждисциплінарний системно-інституціональний підхід до правового порядку дозволяє виявити більш суттєві і латентні особливості економічних явищ і процесів, визначити загальні закономірності серед низки вторинних ознак і рис [6, с. 14].

Таким чином, взаємозумовленість економічних та правових процесів і явищ визначає необхідність комплексності їх дослідження за допомогою міждисциплінарного підходу, що базується на синтезі методології багатьох наук, що забезпечує системність і комплексність їх дослідження [17, с. 23].

Як зазначає К. Кірхнер, існує три рівня, на яких підхід «право і економіка» можливо запровадити до системи права (правового аналізу): 1) як інструмент законотворчості на рівні законодавця; 2) як аналітичний інструмент для критики та перегляду законодавства та судових рішень; 3) як складова частина правової інтерпретації [3, с. 127].

Справжній інтеграції дисципліни «право і економіка» у правову систему може сприяти обрання її методів для правової інтерпретації, і головна проблема, з якою стикається цей шлях, – зовнішні цінності не приймаються в якості складової процесу інтерпретації. Але це, здавалося б, замкнуте коло протиріч можна подолати зміною ракурсу сприйняття економічного аналізу права як аналітичного інструменту визначення витрат правових рішень, наприклад, інтерпретації правової норми, та використовуватися для включення суджень про ці витрати до методів правової інтерпретації. Головна перевага підходу «право і економіка», у порівнянні з іншими та просто здоровим глуздом, полягає у тому, що за його допомогою можна формулювати реалістичні (такі, що перевіряються) гіпотези про наслідки альтернативних правових рішень [10, с. 390-392].

Думаємо, що цей підхід може бути доповнений ще одним аспектом: економічний аналіз може бути застосований не лише до права, але й до правового порядку як реально функціонуючої системи соціальних комунікацій. Така точка зору є цілком виправданою з огляду на те, що юристи та економісти часто поєднують зусилля в осягненні феномену правового порядку. Так, одним з перших це питання підняв Р. Штаммлер, який сформулював філософські і методологічні принципи «соціального напрямку» у своїй книзі «Господарство і право з погляду матеріалістичного розуміння історії» [20]. Він критикував матеріалістичну концепцію історії, соціальний матеріалізм (марксизм), був незгодний з марксистською теорією про первинність економіки і вторинність права, про підпорядкованість права економіці. Що стосується економічних категорій, то Р. Штаммлер розглядав їх як породження розуму, ідеї, відривав їх від матеріального втримування [8, с. 533].

Саме штаммлерівська неокантіанська концепція стала основою для сучасних інтерпретацій економічного виміру правового порядку, який зазвичай

пов'язують з іменем видатного мислителя ХХ століття, нобелівського лауреата з економіки Ф. фон Хайєка. Проблема інтерпретації економічної цінності правового порядку для представників західної наукової думки висловлена у концепції Ф. Хайєка, відповідно до якої право одночасно виступає фреймом соціального порядку та інструментом держави. Отже, правовий порядок відіграє подвійну роль: він забезпечує очікування поведінки економічних агентів і забезпечує примус для правових зобов'язань.

Вихідний пункт для епістемології Ф. Хайєка полягає в тому, що знання та інформації є дисперсними. А тому індивідуальні агенти мають обмежений доступ до інформації в цілому у зв'язку з комплексом безлічі соціальних відносин. Спонтанний правовий порядок ґрунтується на ідеї вільної індивідуальної дії. Разом із тим дії агентів обмежені так званими «абстрактними правилами поведінки» – правовим порядком соціального рівня. Ці правила стосуються правового регулювання і еволюціонують в загальному еволюційному процесі. Ф. Хайєк виділяє відмінності між правилами поведінки, ідентифікованими як номос, і цілеорієнтаційними правилами, що виробляються в процесі законотворчості (таксис). Виходячи з цієї концепції, існують два типи правового порядку: космос і таксис. Космос відповідає спонтанному порядку, характерному для великого товариства з плюралістичною системою цінностей і форм соціального та індивідуального життя, у першу чергу для економічного порядку, у той час як таксис – правовий порядок цілеорієнтаційної держави [19, с. 187-190].

Взаємодія між економічним та правовим порядками і відповідним їм двома типами правил – центральна тема для Ф. Хайєка. Саме в цьому контексті вчений формує три принципи взаємодії економічного та правового порядків: стабільність власності, її перехід за згодою та виконання зобов'язань (транзакцій). Їх можна вважати ключовою парадигмою ціннісної взаємодії правового та економічного порядків, в яких виявляється їх спільна аксіологічна платформа та цілісна телеологічна спрямованість.

Таким чином, з точки зору економіки, головна задача права – це специфікація прав власності, тобто чітке та прозоре визначення меж правоможностей суб'єктів та їх ефективний захист. Правова система покликана мінімізувати транзакційні витрати, створюючи тим самим умови для найбільш ефективного розподілу ресурсів в ході добровільних угод. Такий підхід уможлиблюється лише за тієї умови, коли правова система розглядається як своєрідний соціальний капітал. Дійсно, підхід до правової системи не просто як до суспільного блага, а як до суспільного капіталу є несумнівним надбанням економістів. На відміну від звичайного капіталу, віддача від якого може бути отримана відразу, вигоди від надійної правової системи, що полягають у зростанні стабільності між індивідуальних відносин, стають очевидними не одразу. Саме тому право часто розглядають як найбільш інертну та мало змінювану сферу людського життя.

Економічний вимір правового порядку яскраво простежується, коли ставиться питання про його взаємодію з економічним порядком. Так, часто стверджується, що суспільний господарський порядок, під яким розуміється пануючий у суспільстві уклад матеріального виробництва, заснований на положеннях Конституції, нормах права, моралі, народних звичаях і традиціях; стратегічних економічних рішеннях, що їх ухвалено вищою законодавчою владою; такий, що забезпечує гармонізацію приватних і публічних інтересів, стимулює зростання матеріального добробуту народу, формує головну вимогу ключового методу господарсько-правового регулювання – «рівне підпорядкування усіх суб'єктів господарювання суспільному господарському порядку» [7, с. 26-27]. Конструювання поняття «суспільний господарський порядок» було зумовлено прагматичною науковою причиною – дати обґрунтування ключовому (галузевому) методу господарського права, який здатний інтегрувати різні методи [15, с. 153].

Між тим, на думку О.А. Воловик, господарському правопорядку існує альтернатива – порядок тіньової економіки. Якщо вважати це хаосом (хоча навряд чи), то він переважає над «правовим полем» офіційної економіки, демонструючи поглинаючий ефект. Відсутність дієвих важелів (методів) забезпечення суспільного господарського порядку нівелюють саму його ідею. Більш того, на наш погляд, він, будучи романтичною квінтесенцією господарсько-правової теорії, у сучасних умовах певним чином заважає верифікації та емансипації концепції господарського права, яка нами жодним чином не заперечується. Отже, відстоюється наступна головна теза: догматична абстракція «суспільного господарського порядку» не дозволяє господарсько-правовій концепції знищити сумніви в її очевидності, наблизившись до економічної ефективності як стрижневої цінності (регулювання) господарської (економічної) діяльності [2, с. 220].

Дійсно, феномен економічного правопорядку доводить, що специфічна сфера перетину економічної та правової реальності породжує цілком самостійну та автономну систему, яку неможливо розглядати винятково під кутом зору юридичної методології. На цьому шляху варто розкрити зміст тих явищ, які традиційно розглядаються поза межами юридичного аналізу правового порядку: інституційна забезпеченість, нормативна виправданість та доцільність, капітальна забезпеченість тощо. Не менш важливим для економічного аналізу правового порядку є те, що він має свої економічні підстави, такі як ціна його підтримки та забезпечення. Саме тому в контексті цього дослідження актуально простежити, якими є економічні параметри правового порядку та як вони впливають на його формування, функціонування та осягнення.

Висновки. Отже, по-перше, економічні аспекти правового порядку мають досліджуватися перш за все як юридичні, а не економічні явища, що часто забувається представниками аналізованого вчення. По-друге, економізація права та юридизація еконо-

міки як результат їх поступової дифузії, що особливо яскраво почали демонструвати себе після кризи класичних ліберальних ідей, представлених, зокрема, у працях Ф.А. Хайєка (з боку економіки) та Г.Л. Гарта (з боку юриспруденції), є здебільшого наслідком розширення сфери правового впливу, а не розширення сфери економічних відносин. Нарешті, по-третє, саме за рахунок економізації правового

порядку налагоджуються зв'язки між сферами юридичної, соціальної та економічної відповідальності, і, відповідно, ризиків, що супроводжують людську життєдіяльність у цих сферах. Завдяки праву уможливлено створення системи «правил гри» в економічній сфері, у той час як той самий або подібний вплив економіки на право простежити надзвичайно складно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Байтин М. Сущность права: Современное нормативное правопонимание на грани двух веков / М. Байтин. – Саратов : СГАП, 2001. – 416 с.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 800 с.
3. Воловик О. Економічний аналіз права: чим корисні уроки Німеччини / О. Воловик // Європейські перспективи. – 2013. – № 7. – С. 124–128.
4. Воловик О. Суспільна економічна ефективність замість господарського правопорядку: проблеми методології господарського права / О. Воловик // Актуальні проблеми права. – 2013. – № 26. – С. 218–229.
5. Загальна теорія держави і права : Підручник / М. Цвік, В. Ткаченко, Л. Богачова та ін. ; за ред. М. Цвіка, В. Ткаченка, О. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с.
6. Згонник Л. Институциональный механизм согласования экономических интересов в условиях рыночно-трансформируемой экономики : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / Л. Згонник. – Ростов-на-Дону, 2003. – 24 с.
7. Знаменский Г. Принципы и методы правового регулирования хозяйственной деятельности / Г. Знаменский // Новое хозяйственное право. Избранные труды : сб. науч. трудов. – К. : Юринком Интер, 2012. – С. 20–29.
8. История политических и правовых учений : учеб. для вузов / Под ред. В. Нерсесянца. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – 736 с.
9. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ. – М. : Соцэкгиз, 1960. – 435 с.
10. Кирхнер К. Трудности восприятия дисциплины «право и экономика» в Германии / К. Кирхнер // Истоки: Экономика в контексте истории и культуры / Редкол. : Я. Кузьминов (гл. ред.), В. Автономов (зам. гл. ред.), О. Ананьин и др. – М. : ГУ ВШЭ, 2004. – С. 368–392.
11. Крижанівський А. Феноменологія правового порядку: поняття, виміри, типологія : моногр. / А. Крижанівський. – О. : Фенікс, 2006. – 196 с.
12. Крижановський А. Законність і правопорядок: «сіамські близнюки» чи самостійні правові категорії? / А. Крижанівський // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична» : збірник наукових праць. – Л. : ЛьвДУВС, 2011. – Вип. 1 (1). – С. 27–36.
13. Лейст О. Сущность права. Проблемы теории и философии права / О. Лейст. – М. : Зерцало-М, 2011. – 352 с.
14. Назаров П. Правопорядок в условиях формирования правового государства : дисс. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве» / П. Назаров. – Саратов, 2005. – 202 с.
15. Подцерковный О. Правовой хозяйственный порядок как определяющий фактор развития хозяйственного законодательства / О. Подцерковный // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри : тези Міжнар. наук.-практ. конф. (13 – 14 червня 2008 р., м. Одеса). – О. : Фенікс, 2008. – С. 152–154.
16. Скакун О. Теорія права і держави : Підручник / О. Скакун. – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 524 с.
17. Слива С. Традиции и инновации в экономическом исследовании / С. Слива // Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия «Экономика». – 2010. – № 2. – С. 18–27.
18. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов и факультетов / С.С. Алексеев, В.М. Корельский, В. Д. Перевалов и др.; Под ред. проф. С. С. Алексеева. – М.: Норма, 2005. – 596 с.
19. Хайек Ф. Право, законодательство и свобода. – М.: ИРИСЭН, 2006. – С.187-190.
20. Штаммлер Р. Хозяйство и право с точки зрения материалистического понимания истории / Р. Штаммлер. – М. : Красанд, 2010. – 312 с.